

5. Шатоха В. І. Управління процесами комерціалізації інновацій: досвід університетів Швеції та можливості його застосування в Україні / В. І. Шатоха, В. А. Полушенко // Наука та інновації. – 2014. – Т. 10. – № 3. – С. 58–64.

6. Цибульов П. М. Комерціалізація інтелектуальної власності університетами та науковими установами: досвід США та можливості його використання в Україні / П. М. Цибульов, В. Ф. Корсун // Наука та інновації. – 2014. – Т. 10. – № 3. – С. 47–57.

7. Цивільний кодекс України: Закон України від 16 січня 2003 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – №№ 40–44. – Ст. 356.

8. Рыкова И.Н. Оценка научно-исследовательской и инновационной деятельности высших учебных заведений Российской Федерации: научный доклад / И. Н. Рыкова, В. А. Юрга., А. И. Привалов. – М.: Финансовый университет, 2011. – 116 с.

9. Гришкова М. М. Механізм функціонування відділів з трансферу технологій у вищих навчальних закладах (досвід Японії) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.uipv.org/ua/gryshkova_110313?_c2=preview&id=938

Ю. М. Павлюченко

доцент кафедри господарського права
Донецького національного університету,

канд. юрид. наук, доцент

Н. В. Ібрагімова

ст. викладач кафедри правового регулювання економіки

Чернігівського технологічного університету

СУБСИДАРНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ХОЛДИНГОВОЇ КОМПАНІЇ ЗА ЗОБОВ'ЯЗАННЯМИ КОРПОРАТИВНИХ ПІДПРИЄМСТВ

Ключові слова: господарсько-правова відповідальність, субсидарна відповідальність, господарські зобов'язання, холдингова компанія, корпоративні підприємства.

Холдингова компанія і корпоративні підприємства як учасники холдингу самостійно здійснюють господарську діяльність і від власного імені вступають у господарські відносини, відповідно, у разі вчинення господарського правопорушення мають самостійно нести господарсько-правову відповідальність. Проте фактично господарська діяльність корпоративних підприємств не є самостійною, адже правом вирішального впливу на неї наділена холдингова компанія. Учасники холдингу подекуди повинні виконувати рішення холдингової компанії, навіть якщо це економічно не вигідно, може загрожувати невиконанням зобов'язань перед іншими учасниками відносин у сфері господарювання.

При цьому проблемним є застосування субсидіарної господарсько-правової відповідальності холдингової компанії за зобов'язаннями корпоративних підприємств.

Загальні положення щодо субсидіарної відповідальності містяться у ст. 619 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України) [1] та деяких інших статтях ЦК України. Безпосередньо застосування субсидіарної відповідальності до холдингової компанії передбачено ч. 6 ст. 126 Господарського кодексу України (далі – ГК України) [2]. Проте фахівці критично оцінюють потенціал реалізації цієї норми на практиці [3, 4], з чим можна погодитись з огляду на аналіз судової практики.

У науці різні аспекти відповідальності учасників холдингу або контролюючого підприємства за зобов'язаннями залежного розглядали І. В. Бейцун, І. В. Григораш, О. Р. Кібенко, І. В. Лукач, І. С. Шиткіна та інші автори. Водночас дослідники не виказують єдності щодо підстав та умов субсидіарної відповідальності холдингової компанії.

Викладене вказує на актуальність та доцільність дослідження питання субсидіарної господарсько-правової відповідальності холдингової компанії за зобов'язаннями корпоративних підприємств з метою конкретизації положень щодо підстав та умов застосування такої відповідальності.

У теорії права субсидіарну відповідальність розглядають як додаткову відповідальність третьої особи поряд з відповідальністю правопорушника, яка здійснюється почергово [5, с. 877]. Серед її ознак названо: 1) застосовується у випадках, прямо передбачених законом або договором; 2) настає, якщо у зобов'язанні беруть участь основний і додатковий боржники; 3) покладається на осіб, які не несуть основної відповідальності перед кредитором; 4) не може перевищувати обсягу основної відповідальності [6, с. 456].

Теоретичне розуміння субсидіарної відповідальності знаходить своє підтвердження у законодавстві. Так, у ст. 619 ЦК України закріплено, що субсидіарна відповідальність може бути передбачена договором або законом. Подальший аналіз ст. 619 ЦК України свідчить про врахування законодавцем додаткового характеру цієї відповідальності і закріплення порядку її застосування. Зокрема, до пред'явлення вимоги особі, яка несе субсидіарну відповідальність, кредитор повинен пред'явити вимогу до основного боржника. І тільки, якщо основний боржник відмовився задовольнити вимогу кредитора або кредитор не одержав від нього в розумний строк відповіді на пред'явлену вимогу, кредитор може пред'явити вимогу в повному обсязі до особи, яка несе субсидіарну відповідальність.

Аналіз наукової літератури, законодавства і практики дозволяє стверджувати про наявні особливості підстав й умов субсидіарної господарсько-правової відповідальності порівняно з відповідальністю основного боржника.

Так, одні науковці єдиною підставою господарсько-правової відповідальності називають правопорушення [3, с. 885], інші виділяють юридичні і фактичні підстави [7, с. 388]. При цьому юридичною підставою виступає той правовий документ, який характеризує певну поведінку суб'єкта господарювання як протиправну і передбачає за неї певну відповідальність (закон, договір, локальний нормативно-правовий акт), а фактичними підставами є життєві ситуації, які визначаються у правовому документі як неправомірні [7, с. 388]. Разом з тим юридичні і фактичні підстави не можуть існувати як самостійні або окремі підстави господарсько-правової відповідальності. Це можна підтвердити, спираючись на положення ст. 218 ГК України, відповідно до ч. 1 якої підставою господарсько-правової відповідальності учасника господарських відносин є вчинене ним правопорушення у сфері господарювання. Тобто тільки за наявності конкретної ситуації, яка визначається у законі, договорі або локальному нормативно-правовому акті як правопорушення, до учасника господарських відносин може бути застосована господарсько-правова відповідальність. Водночас аналіз підстав застосування субсидіарної відповідальності свідчить, що особа, до якої вона застосовується, не вчиняла правопорушення. Наприклад, у разі недостатності у казенного підприємства коштів держава в особі органу, до сфери управління якого входить підприємство, несе повну субсидіарну відповідальність за зобов'язаннями казенного підприємства (ст. 77 ГК України). Також учасники товариства з додатковою відповідальністю, учасники повного товариства і повні учасники командитного товариства несуть додаткову солідарну відповідальність за зобов'язаннями товариства (ст. 80 ГК України). Аналогічно, члени виробничого кооперативу несуть субсидіарну (додаткову) відповідальність за зобов'язаннями кооперативу (ст. 108 ГК України). Правоволоділець несе субсидіарну відповідальність за вимогами, що заявляються до користувача комерційної концесії у разі невідповідності якості товарів (робіт, послуг), які продаються (виконуються, надаються) користувачем (ст. 373 ГК України). Управитель несе субсидіарну відповідальність за боргами, що виникли у зв'язку із здійсненням ним управління, якщо вартості майна, переданого в управління, недостатньо для задоволення вимог кредиторів (ст. 1043 ЦК України).

Характер субсидіарної має відповідальність батьків (усиновлювачів) або піклувальника за шкоду, завдану неповнолітньою особою, у разі відсутності в

останньої майна, достатнього для відшкодування завданої нею шкоди, якщо вони не доведуть, що шкоди було завдано не з їхньої вини (1179 ЦК України). Аналогічні положення передбачено для відшкодування шкоди, завданої недієздатною фізичною особою (ст. 1184 ЦК України).

З вищенаведених прикладів стає очевидним, що субсидіарна (додаткова) відповідальність настає в силу прямої вказівки на це у законі і за правопорушення, вчинене основним боржником, за яким він сам не має можливості задовольнити вимоги кредитора. Наприклад, К. М. Левандовський робить висновок, що субсидіарна відповідальність настає для додаткового боржника у випадку недостатності майна в основного боржника, що встановлено у судовому порядку [8, с. 38].

У літературі висловлюється думка, що протиправність дій додаткового (субсидіарного) боржника є найбільш спірним, суперечливим і неоднозначним аспектом його відповідальності [9, с. 38]. При цьому І. В. Бейцун обґрунтовує точку зору, що для притягнення до субсидіарної відповідальності наявність протиправної поведінки субсидіарного боржника не має братися до уваги, і пропонує погодитися з тими науковцями, які розглядають субсидіарну відповідальність не у власному значенні відповідальності, а як специфічний обов'язок особи, який вона повинна виконати не внаслідок скоєння правопорушення, а за наявності відповідних юридичних фактів, визначених законом [10, с. 117; 11; 12].

Отже, як підставу застосування субсидіарної господарсько-правової відповідальності потрібно розглядати сукупність юридичних і фактичних підстав. При цьому юридичною підставою потрібно вважати відповідну норму закону або договору, а фактичною – правопорушення основного боржника, за яким він сам не може задовольнити вимоги кредитора.

У теорії господарського права умовою господарсько-правової відповідальності називають вину учасника господарських відносин, яку трактують як невжиття усіх залежних від нього заходів для недопущення господарського правопорушення [7, с. 389]. При застосуванні одних господарських санкцій (наприклад, відшкодування збитків) діє презумпція вини учасника господарських відносин, а інших (наприклад, оперативно-господарських санкцій) – принцип неврахування вини боржника.

З вищезгаданих положень, якими передбачено субсидіарну відповідальність, очевидно, що у деяких випадках вона настає безумовно, а в інших (субсидіарна відповідальність батьків) залежить від певних умов, зокрема, вини додаткового боржника.

Прикладом встановлення субсидіарної відповідальності холдингової компанії за зобов'язаннями корпоративних підприємств є ст. 126 ГК України, згідно з ч. 6 якої якщо корпоративне підприємство через дії або бездіяльність холдингової компанії виявиться неплатоспроможним та визнається банкрутом, то холдингова компанія несе субсидіарну відповідальність за зобов'язаннями корпоративного підприємства.

Аналіз цього положення дозволяє зробити висновок, що законодавець поставив субсидіарну відповідальність холдингової компанії в залежність від вчинення цією компанією дій або її бездіяльність, які привели до неплатоспроможності корпоративного підприємства і визнання його банкрутом.

Водночас узагальнений аналіз судової практики вказує, що суди відхиляють позовні вимоги корпоративних підприємств або інших позивачів за ч. 6 ст. 126 ГК України до господарських організацій, яким належить контрольний пакет акцій (часток) у статутних капіталах відповідних корпоративних підприємств, мотивуючи свою позицію тим, що відповідач не є холдинговою компанією у розумінні ст. 1 Закону України «Про холдингові компанії в Україні» та у ході розгляду не доведено вину відповідача у банкрутстві позивача [13–16].

Дійсно, у вітчизняній сфері господарювання досить багато прикладів фактичних холдингових відносин, тобто коли між асоційованими підприємствами виникають відносини контролю – підпорядкування, при тому, що ці підприємства не підпадають під визначення холдингової компанії і корпоративних підприємств у розумінні вищеназваного Закону. Однак відповідальність таких контролюючих підприємств (по суті холдингових компаній) за зобов'язаннями залежних (корпоративних) законодавством не передбачено як у разі банкрутства останніх, так і за іншими підставами.

Обмеженість застосування норми ч. 6 ст. 126 ГК України не відповідає практичним потребам та не сприяє захисту інтересів учасників відносин у сфері господарювання, а тому субсидіарна відповідальність холдингової компанії за зобов'язаннями корпоративних підприємств потребує удосконалення, зокрема, шляхом легалізації фактичних холдингів. Для цього можна запропонувати: 1) зняти вимоги до організаційно-правової форми та порядку створення холдингової компанії; 2) визнати холдинговою компанією будь-яку господарську організацію, яка володіє холдинговими корпоративними пакетами акцій (часток) двох і більше корпоративних підприємств; 3) закріпити обов'язок холдингових компаній подавати документи для реєстрації у Державному реєстрі холдингових компаній протягом місяця з моменту набуття холдингових

корпоративних пакетів акцій (часток). Це дозволить розповсюдити відповідні положення законодавства, у тому числі щодо субсидіарної відповідальності холдингової компанії, на фактичні холдинги.

Слід зазначити, що у літературі обстоюється думка про розширення підстав застосування субсидіарної відповідальності холдингової компанії за зобов'язаннями корпоративних підприємств [10, с. 117].

Досвід багатьох країн підтверджує доцільність цієї точки зору. Відома дослідниця І. С. Шиткіна робить висновок, що у країнах розвинутого правопорядку закон нехтує оболонкою юридичної особи, а суди при вирішенні питань відповідальності ігнорують відокремлений характер юридичних осіб, включених до холдингу, і виходять з принципу єдиної економічної одиниці, що дозволяє притягати до юридичної відповідальності не тільки дочірні підприємства, але й головну (материнську, холдингову) компанію [17]. У більшості зарубіжних країн при застосуванні відповідальності до головної (материнської, холдингової) компанії за зобов'язаннями дочірніх підприємств застосовується концепція «підняття корпоративної завіси», яка за твердженням І. В. Григораша почала активно розвиватися у США в кінці XIX – на початку XX століть. Ця концепція передбачає притягнення до відповідальності материнської (головної, холдингової) компанії за зобов'язаннями дочірніх у разі встановлення можливості одного підприємства контролювати інше та факту зловживання такої компанії владою над дочірньою [18, с. 95]. Водночас у германському праві отримала розвиток законодавчо закріплена презумпція відповідальності головної компанії за зобов'язаннями дочірньої [17].

У законодавстві Російської Федерації передбачено субсидіарну відповідальність основного (контролюючого) товариства за зобов'язаннями дочірнього. Так, у випадку неспроможності (банкрутства) дочірнього товариства з вини основного, останнє несе субсидіарну відповідальність за його боргами. Банкрутство дочірнього товариства вважається таким, що відбулося з вини основного товариства лише у випадку, якщо основне товариство використовувало право давати обов'язкові вказівки з метою вчинення дочірнім товариством дій, завідомо знаючи, що унаслідок цього настане його неспроможність (банкрутство) (ст. 6 Федерального закону «Про акціонерні товариства») [19]. Аналогічні положення закріплено у ст. 6 Федерального закону «Про товариства з обмеженою відповідальністю» [20]. У цих положеннях заслуговують на увагу, по-перше, покладання відповідальності на основне товариство (поняття якого ширше, ніж холдингова компанія), по-друге, конкретизовано зміст вини основного товариства.

Переймаючи іноземний досвід при розширенні підстав субсидіарної відповідальності холдингової компанії потрібно враховувати, що корпоративне підприємство формально має господарську самостійність, може брати на себе господарські зобов'язання без участі холдингової компанії. З огляду на це умовою покладання на холдингову компанію відповідальності за зобов'язаннями корпоративного підприємства має виступати причетність цієї компанії до порушення зобов'язання корпоративним підприємством.

У вітчизняній науці думку щодо покладання на холдингову компанію субсидіарної відповідальності висловлює І. В. Бейцун. Авторка виходить з того, що холдингова компанія має право управляти (здійснювати вирішальний вплив) діяльністю корпоративного підприємства, що є правомірним. Водночас холдингова компанія має можливість зловживати своїм правом, завдаючи шкоди корпоративному підприємству та / або третім особам. Виходячи з цього І. В. Бейцун пропонує встановити субсидіарну відповідальність холдингової компанії за зловживання правом [12, с. 117].

Поняття «зловживання правом» використано у ст. 13 ЦК України, у якій закріплено межі здійснення цивільних прав. Це поняття привертало увагу дослідників ще у радянські часи і раніше, і розроблено на достатньому рівні. Наприклад, В. П. Грибанов писав, що зловживання правом має місце тоді, коли уповноважений суб'єкт, який діє у межах належного йому суб'єктивного права, використовує такі форми його реалізації, які виходять за встановлені законом межі здійснення права [21, с. 24]. Серед сучасних дослідників В. В. Резнікова пропонує визначати зловживання правом як вольову і усвідомлену діяльність (дії) суб'єкта з недобросовісної реалізації свого суб'єктивного права не за його призначенням, що заподіює шкоду суспільним інтересам та/або особистим інтересам третіх осіб чи створює реальну загрозу її заподіяння при формальній правомірності такої діяльності (дій) [22, с. 34].

Спираючись на викладене, умовою субсидіарної відповідальності холдингової компанії за зобов'язаннями корпоративного підприємства можна визнати зловживання цією компанією правом на управління корпоративним підприємством. Таке зловживання може мати місце у разі недобросовісної реалізації холдинговою компанією права на здійснення вирішального впливу на господарську діяльність корпоративного підприємства, що заподіює шкоду суспільним інтересам та / або інтересам третіх осіб чи створює реальну загрозу її заподіяння при формальній правомірності таких дій. Наприклад, на виконання рішення холдингової компанії корпоративне підприємство взяло на себе зобов'язання, яке завідомо не могло бути виконане, або у ході виконання кор-

поративне підприємство під управлінням холдингової компанії вчинило дії або утрималося від дій, які призвели до порушення прав кредиторів.

При цьому можна запропонувати ввести презумпцію субсидіарної відповідальності холдингової компанії за зобов'язаннями корпоративного підприємства. Подібну думку висловлювала І. С. Шиткіна [23, с. 139]. Також ця пропозиція відповідає досвіду США та інших зарубіжних країн, коли для застосування до материнської (контролюючої, холдингової) компанії субсидіарної відповідальності суд виходить з презумпції зв'язку між рішеннями (діями) цієї компанії та корпоративних підприємств, які компанія має право заперечувати. У суді встановлюється право (можливість) однієї компанії управляти (контролювати) іншою та факт зловживання цим правом [16, с. 95]. Для звільнення від відповідальності холдингова компанія має довести, що реалізація права на здійснення вирішального впливу на господарську діяльність корпоративного підприємства не призвела до порушення зобов'язань останнім або, що це підприємство мало можливість (достатньо майнових і грошових ресурсів) для виконання свого зобов'язання.

Застосування субсидіарної відповідальності до холдингової компанії за зобов'язаннями корпоративного підприємства не руйнує статус юридичної особи останнього та у цілому відповідає західній концепції «підняття корпоративної завіси», яка набуває міждержавного характеру. При цьому підстави і умови субсидіарної відповідальності холдингової компанії за зобов'язаннями корпоративного підприємства потребують уточнення.

При розробленні відповідних законодавчих положень можна запропонувати: 1) розширити підстави застосування цієї відповідальності на всі випадки порушення господарських зобов'язань корпоративним підприємством, якщо воно не в змозі самостійно задовольнити вимоги кредитора; 2) ввести презумпцію субсидіарної відповідальності холдингової компанії за зобов'язаннями корпоративних підприємств; 3) наділити холдингову компанію правом заперечувати факт зловживання правом на управління; 4) розповсюдити цю відповідальність на групу асоційованих підприємств з вирішальною залежністю (які фактично представляють собою холдинги), наявність якої може встановлюватись у суді на вимогу кредитора корпоративного підприємства. Ці положення можна запропонувати внести до ст. 126 ГК України або до спеціальної статті щодо регулювання холдингових відносин за умови доповнення нею ГК України.

За результатами проведеного дослідження підставами субсидіарної відповідальності холдингових компаній за зобов'язаннями корпоративних підприємств можна запропонувати вважати: 1) невиконання або неналежне вико-

нання корпоративним підприємством господарського зобов'язання або порушення правил здійснення господарської діяльності; 2) неплатоспроможність та визнання банкрутом корпоративного підприємства; умовою доцільно визнати факт зловживання холдинговою компанією правом на управління господарською діяльністю корпоративного підприємства.

Реалізація цих пропозицій потребуватиме внесення змін до ст. 126 ГК України або до спеціальної статті щодо регулювання холдингових відносин за умови доповнення нею ГК України.

Перспективи подальших досліджень можуть полягати в аналізі можливості конкретизації підстав субсидіарної відповідальності на рівні локальних нормативно-правових актів холдингів або договорів між холдинговою компанією і корпоративними підприємствами.

---

1. *Цивільний кодекс України*: Закон України від 16 січня 2003 р. // Відомості Верховної Ради України – 2003. – № 40–44. – Ст. 356.

2. *Господарський кодекс України*: Закон України від 16 січня 2003 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 18, 19–20, 21–22. – Ст. 144.

3. *Капиноненко А.* В ответе за тех, кому поручили [Электронный ресурс] / А. Капиноненко / Юридическая практика. – 2012. – № 1. – Режим доступа: http://www.asterslaw.com/upload/iblock/348/agk2_121.pdf

4. *Иванец Е.* «Безответственные» холдинги [Электронный ресурс] / Е. Иванец // Юридическая практика. – 2012. – № 1. – Режим доступа: http://www.asterslaw.com/upload/iblock/348/agk2_121.pdf

5. *Хозяйственное право*: учебник / В. К. Мамутов, Г. Л. Знаменский, К. С. Хахулина и др.; под ред. Мамутова В. К. – К.: Юринком Интер, 2002. – 912 с.

6. *Харитонов С. О.* Цивільне право України / С. О. Харитонов, О. І. Харитонova, О. В. Старцев. – К.: Істина, 2011. – 808 с.

7. *Вінник О. М.* Господарське право: навчальний посібник / О. М. Вінник. – К.: Права єдність, 2009. – 766 с.

8. *Левандовські К. М.* Поняття субсидіарної відповідальності та її правова природа [Електронний ресурс] / К. М. Левандовські // Вісник Одеського національного університету. – 2009. – Вип. 1: Правознавство. – Том 14. – С. 36–41. – Режим доступа: <http://vuzlib.com/content/view/1050/126/>

9. *Богданова Е. Е.* Субсидиарная ответственность. Проблемы теории и практики / Е. Е. Богданова. – М.: Приор-издат, 2003. – 112 с.

10. *Бейцун І. В.* Об'єднання юридичних осіб в цивільному праві: порівняльно-правовий аналіз: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / І. В. Бейцун. – К., 2006. – 236 с.

11. *Матвеев Г. К.* Основания гражданско-правовой ответственности / Г. К. Матвеев. – М.: Юрид. лит., 1970. – 312 с.

12. *Малеин Н. С.* Правонарушение: Понятие, причины, ответственность / Н. С. Малеин. – М.: Юрид. лит., 1985. – 192 с.

13. Рішення господарського суду Одеської області від 28 липня 2014 р. по справі № 916/1771/14 [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. – Режим доступу: reyestr.court.gov.ua
14. Рішення Одеського апеляційного господарського суду від 26 квітня 2011 р. по справі № 28/136-10-4530 [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. – Режим доступу: reyestr.court.gov.ua
15. Рішення господарського суду Львівської області від 19 липня 2012 р. по справі № 5015/2116/12 [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. – Режим доступу: reyestr.court.gov.ua
16. Рішення Одеського апеляційного господарського суду від 5 жовтня 2010 р. по справі № 29/107-10/2362 [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. – Режим доступу: reyestr.court.gov.ua
17. Шиткина И. С. Холдинги. Правовой и управленческий аспекты [Электронный ресурс] / И. С. Шиткина. – М.: «Городец-издат», 2003. – 368 с. – Режим доступа: <http://www.lawmix.ru/commlaw/1723>.
18. Григораши И. В. Зависимые юридические лица в гражданском праве: опыт сравнительно-правового исследования / И. В. Григораши. – М.: Волтерс Клувер, 2007. – 184 с.
19. Об акционерных обществах: Федеральный закон от 26 декабря 1995 г. № 208 – ФЗ [Электронный ресурс] // Режим доступа: http://www.consultant.ru/popular/stockcomp/29_1.html#p149
20. Об обществах с ограниченной ответственностью: Федеральный закон от 8 февраля 1998 г. № 14 – ФЗ [Электронный ресурс] // Режим доступа: http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_17819/.
21. Грибанов В. П. Осуществление и защита гражданских прав / В. П. Грибанов. – М.: Статут, 2000. – 411 с.
22. Резнікова В. В. Зловживання правом: поняття та ознаки / В. В. Резнікова // Університетські наукові записки. – 2013. – № 1. – С. 31–35.
23. Шиткина И. С. Холдинги: Правовое регулирование экономической зависимости. Управление в группах компаний / И. С. Шиткина. – М.: Волтерс Клувер, 2008. – 552 с.

Н. В. Щербакова

доцент кафедри цивільного права і процесу
Донецького національного університету,
канд. юрид. наук, доцент

НАПРЯМИ УДОСКОНАЛЕННЯ ЗАКОНОДАВСТВА З ПИТАНЬ СКЛАДНОЇ РЕОРГАНІЗАЦІЇ ЮРИДИЧНИХ ОСІБ

Ключові слова: реорганізація юридичних осіб, складна реорганізація, форми реорганізації, організаційно-правова форма, перетворення.

У суб'єктів господарювання постійно виникає об'єктивна необхідність оптимізації системи функціонування та управління підприємства, забезпечен-